

90 let od založení Národní banky Československé

*Jitka Koderová**

Abstrakt:

Příspěvek připomíná 90. výročí založení Národní banky Československé. První část charakterizuje Bankovní úřad ministerstva financí jako první československou monetární autoritu a jako předchůdce Národní banky Československé. Ve druhé části jsou analyzovány složité okolnosti, za nichž došlo k ustavení Národní banky Československé. Závěrečná část pojednává o Národní bance Československé jako o první centrální bance na našem území.

Klíčová slova: Národní banka Československá; Bankovní úřad ministerstva financí; Měnová politika.

JEL klasifikace: G28, N14.

1 Úvod

Ustavení centrální banky představuje událost mimořádného významu, které je zpravidla věnována značná pozornost. Nejinak tomu bylo i v případě založení centrální banky na našem území, které proběhlo ve dvou etapách. První z nich souvisela se vznikem Československé republiky v říjnu 1918, druhá byla vyvolána o tři čtvrtě století později rozdělením státu na Českou republiku a Slovenskou republiku. Naše pozornost bude věnována první z uvedených etap, a to nejen proto, že se stala do značné míry východiskem pro transformaci našeho bankovního systému po roce 1989 a pro následný vznik České národní banky v roce 1993, ale především proto, že 21. března letošního roku uplynulo 90 let od ustavující schůze akcionářů, na jejímž základě byla založena Národní banka Československá, a 1. dubna uplynulo 90 let od zahájení její činnosti.

Této bezesporu mimořádné události byla věnována řada prací, a to jak v období jejího ustavování (srv. např. Palkovský, 1925; Žekulin, 1927, 1928), či v období bezprostředně následujícím (srv. např. Kozák, 1932; sborník Deset let Národní banky Československé, 1937), tak i v posledních letech. Mezi nimi si vedle kapitol a příspěvků ve sbornících (srv. např. Vencovský aj., 1999; ČNB, 1996) zaslouží pozornost také příslušné kapitoly v publikacích autorů Bažantová (2005), Kunert a Novotný (2008), a zejména pak Kunert (2013).

* Jitka Koderová; katedra měnové teorie a politiky, Fakulta financí a účetnictví, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <jitka.koderova@vse.cz>.

Článek je zpracován jako jeden z výstupů výzkumného projektu Fakulty financí a účetnictví VŠE, který je realizován v rámci institucionální podpory VŠE IP 100040.

Všechny zmíněné práce spolu s řadou dalších, uvedených v seznamu literatury, se staly východiskem tohoto příspěvku, který si klade za cíl připomenout 90. výročí založení první centrální banky na našem území a v souvislosti s tím provést rozbor okolností, které způsobily, že ač si prakticky všichni představitelé politické reprezentace nově vzniklého státu přáli založení cedulové banky, došlo k jejímu ustavení s téměř sedmiletým zpožděním.

Ve snaze upozornit na hlavní příčiny tohoto zpoždění a zmapovat počáteční vývoj centrálního bankovníctví na československém území je příspěvek rozdělen do tří částí. První z nich je věnována vzniku a fungování Bankovního úřadu ministerstva financí. Druhá část se snaží poukázat na hlavní příčiny, které vedly k oddalování založení cedulové banky, a na problémy spojené s novelizací Zákona o akciové bance cedulové č. 347/1920 Sb. z. a n. z 14. 4. 1920. Třetí část charakterizuje nově vzniklou Národní banku Československou a její postavení.

2 Bankovní úřad ministerstva financí

Opožděné založení centrální měnové instituce vůči vzniku nového státního útvaru je zcela logické a snadno pochopitelné. Více než sedmiletý odstup však budi zaslouženou pozornost. Důvodů bylo hned několik. Prvním z nich byla hospodářská situace nově vzniklého státu spojená nejen s narušením řady původních hospodářských vazeb, ale především s orientací na potřeby vedení války Rakousko-Uherskou monarchií. Poválečná inflace vyvolávaná nadměrnou emisí peněz během války a nedostatečnou nabídkou zboží byla dále posilována neustále pokračujícím lombardováním vládních cenných papírů rakouské a maďarské vlády Rakousko-uherskou centrální bankou (dále jen RUB), která zůstávala i nadále společnou cedulovou bankou pro všechny nástupnické státy, takže do jejího vlivu spadala správa veškerého oběživa v nástupnických státech.

V souvislosti s tím Národní výbor Československý a následně i první československá vláda usilovaly o získání vlivu na chod RUB. Alois Rašín jako první československý ministr financí přislíbil dočasné užívání společné měny za podmínek, že bude akceptován dozor vládního komisaře nad obchody banky, že nebude docházet k lombardování válečných půjček a československá vláda nebude přijímat závazky vlády rakouské ani uherské, že za škody vzniklé lombardováním těchto půjček bude ručit RUB a že RUB nesmí poskytovat půjčky žádnému nástupnickému státu bez svolení všech ostatních zemí (Palkovský, 1925, s. 5). Kunert a Novotný uvádějí ještě požadavek na české zastoupení v klíčových orgánech RUB (2008, s. 61) a na přeměnu pražské filiálky RUB na hlavní ústav pro Československo, který by měl všechny funkce hlavního vídeňského ústavu, zejména pak řízení veškeré emisní činnosti pro naše území (tamtéž, s. 62).

Když RUB prováděla i nadále lombardování cenných papírů rakouské a uherské vlády, bylo na základě nařízení Národního výboru Československého ze dne 2. listopadu 1918 č. 19 Sb. z. a n. zakázáno pražskému hlavnímu ústavu a česko-

slovenským filiálkám RUB lombardovat válečné půjčky. Již koncem prosince 1918 předložil A. Rašín vládě návrh na měnovou odluku a na zřízení zvláštní ministerské komise pro její realizaci. Rašínova koncepce stanovila zhruba tři hlavní úkoly: provedení měnové odluky, její spojení s měnovou reformou zaměřenou na restriktci peněžního oběhu a vytvoření vlastní měny.

Rašínovy návrhy byly akceptovány a byly vtěleny do zákona č. 84 Sb. z. a n. ze dne 25. 2. 1919, kterým byl jako ministr financí zmocněn k provedení okolkování 50 % předložených bankovek a k soupisu majetku za účelem dávky z majetku a z přírůstku na majetku. Na zbylé předložené bankovky a pokladniční poukázky a na zbývajících 50 % vkladů na žirových účtech měly být vystaveny nezczizitelné vládní dluhopisy úročené 1% sazbou. Hlavnímu úřadu RUB a jejím filiálkám nebylo povoleno okolkování bankovek v jejich pokladnách a bylo jim zadrženo 50 % ze žirových účtů u nich vedených a z pokladničních poukázek u nich vydaných.

V rámci měnové odluky, která probíhala ve dnech 3. až 9. března 1919, bylo z bankovek v hodnotě 7,436 mld. korun okolkováno (s výjimkou jedno a dvoukorunových bankovek, které nebyly kolkovány) a vráceno do oběhu 5,302 mld. K. Vedle zadržených bankovek bylo na nucenou státní půjčku přeměněno také 413 mil. Korun běžných vkladů a 233 mil. v pokladničních poukázkách (Žekulín, 1927, s. 16). Oproti původnímu předpokladu o stažení 50 % peněžních prostředků z oběhu bylo tedy staženo necelých 30 %.

RUB proti odluce protestovala s odvoláním na porušení svého privilegia, nicméně následně přistoupila na uzavření dohody o převzetí úředníků, nájmu budov a inventáře a o vypořádání veškerých soukromoprávních záležitostí.¹ Její hlavní úřad a filiálky na území Československé republiky „byly postaveny de facto pod československou kontrolu a proměněny v Bankovní úřad ministerstva financí s jeho odbočkami“ (Palkovský, 1925, s. 13). Ten byl ustaven na základě Nařízení vlády z 6. 3. 1919 o úpravě poměrů k RUB a zahájil činnost 11. 3. 1919. „Bankovní úřad byl zřízen, aby obstarával funkce cedulové banky jako úřad státní...“ (Engliš, 1928, s. 46).

Protože „nedostatečnost právního podkladu pro zřízení Bankovního úřadu se cítila“ (Palkovský, 1925, s. 16), dostalo se mu zákonného ustavení, a to 10. 4. 1919 zákonem č. 187 Sb. z. a n., který upravoval oběh a správu platidel v Československu. Jeho vedení bylo vloženo do rukou Bankovního výboru při ministerstvu financí složeného z významných představitelů soukromé bankovní sféry jmenovaných ministrem financí, který stál v jeho čele. Bankovní výbor byl poradním orgánem ministra a pomáhal mu při správě platidel, sledoval měnové otázky, zpracovával doporučení v oblasti státních úvěrů a spolupůsobil při správě státního dluhu. Měl výslovný zákaz poskytovat půjčky státu na jeho vlastní cenné papíry (Engliš, 1928, s. 47). Přímý úvěr státu mohl být poskytnut pouze na 7 dní po

¹ Ke konečnému uzavření účtu RUB došlo až na konferenci jejích likvidátorů v září 1925.

té, co provedl měsíční zúčtování veškerých obrátů v rámci provádění plateb pro státní pokladnu (Kunert a Novotný, 2008, s. 65).

Po technické stránce podléhal Bankovní úřad (dále jen BÚ) obchodní správě, která realizovala jeho opatření a usnesení. Předsedové bankovního výboru se střídali v závislosti na svém funkčním období v křesle ministra financí a za 7 let fungování BÚ se v jeho čele vystříдалo 9 ministrů (z toho A. Rašín a K. Engliš dvakrát), takže průměrná délka setrvání v úřadu činila 8 a půl měsíce (Svoboda, 1937). Přestože ne všichni ministři financí byli zastánci deflační politiky, její prosazování převážilo, a to především pod vlivem A. Rašína, A. Nováka a B. Bečky.

BÚ byl až do zřízení cedulové banky pověřen vykonáváním jejích funkcí. Jeho hlavním úkolem byla správa měny. V souvislosti s tím byl mj. zmocněn přijímat výnos dávky z majetku a z přírůstků na majetku uzákoněné 8. 4. 1920 pro umořování tzv. státovkového dluhu, neboť na základě zákona č. 187 byly všechny rakousko-uherské bankovky ponechané v oběhu uznány jako zákonné platidlo a měly být co nejdříve nahrazeny státovkami. Byly považovány za státní dluh a jako věřitel vůči Rakousko-uherské bance byla určena česká vláda. BÚ také soustřeďoval zlaté rezervy a připravoval zřízení cedulové banky.

Dále byly BÚ přiděleny pravomoci Československé devisové ústředny (shromažďování devizových prostředků a jejich přidělování dovozcům, opatřování deviz pro státní platby apod.), která byla zřízena při Pražské sůtčovací bance na počátku roku 1919 s cílem chránit československé devizové hospodářství. Došlo k tomu 26. 4. 1920, kdy nabylo účinnosti vládní nařízení č. 644 Sb. z. a n. ze dne 28. 11. 1919 o zrušení devizové ústředny.

BÚ se ujal svých funkcí v době, kdy v Evropě a zejména pak v zemích, s nimiž mělo Československo nejužší hospodářské vztahy, vládl poválečný chaos spojený s vysokou inflací. Inflační tlaky v domácí ekonomice sice byly zmírněny v souvislosti s měnovou odlukou a reformou, růst množství peněz se však ani přes značné úsilí BÚ a jeho podřízení veřejné kontrole nepodařilo zastavit. K 31. 10. 1921 množství peněz dosáhlo nejvyššího objemu a vzrostlo oproti 9. 3. 1919, kdy bylo ukončeno kolkování bankovek, z 5,302 mld. Kč na 12,327 mld. (Žekulin, 1927, s. 20), tedy na 2,32 násobek.

To by mohlo být v jistém smyslu interpretováno jako selhání BÚ při plnění jeho hlavního úkolu zaměřeného na správu domácího peněžního oběhu, a to tím spíše, že období jeho fungování je označováno jako období deflační, přičemž deflací byla většinou chápána „tak zvaná deflace oběživa, tj. záměrné po případě umělé restringování obíhajících peněz“ (Kozák, 1932, s. 27). Proti takovémuto zjednodušenému hodnocení však hovoří několik argumentů. V první řadě je třeba upozornit na skutečnost, že růst množství obíhajících peněz v roce 1921 byl nárazový, spojený s výměnou bankovek obíhajících na Podkarpatské Rusi, která byla k Československu připojena až v polovině roku 1921, a že byl následován

převažující tendencí k poklesu množství peněz v oběhu v následujících letech (Žekulin, 1927, s. 20). Dále je třeba uvést, že od roku 1922 docházelo k téměř nepřetržitému posilování koruny a od roku 1923 bylo dokonce dosaženo stabilizace kurzu pouze s mírným kolísáním. To vedlo k upřesnění definice deflace pro uvedené období v tom smyslu, že „jde o takové stoupání kurzu měnové jednotky na rozhodujících mezinárodních peněžních a devisových trzích, které mělo trvalý ráz“ (Kozák, 1932, s. 27).

Z našeho současného pohledu je třeba věnovat pozornost také vývoji cenové hladiny. Ten potvrzuje deflaci, neboť index spotřebitelských cen poklesl z hodnoty 1674 v roce 1921 na hodnoty 976 a 968 v následujících dvou letech, proti základu 100 z června 1914 (Vencovský, 2003, s. 47). To spolu se zhodnocováním koruny vedlo v ekonomice, kde bylo 30 % produkce určeno na vývoz, k přerušení krátkého oživení z roku 1921 a k nástupu hospodářské krize, která dosáhla svého dna v prvním čtvrtletí roku 1923. Došlo k poklesu kurzů akcií a dluhopisů, k bankrotům řady podniků, k problémům s likviditou a solventností v bankovním sektoru, které vyústily do úpadku tří obchodních bank.

V souvislosti s tím se snesla na BÚ kritika, a to nejen kvůli překotnému zhodnocování koruny, ale i kvůli nedostatečné ochotě pomoci krachujícím bankám (Kunert a Novotný, 2008, s. 65). Podle Palkovského (1925, s. 11) však „věc nebyla ve svých hospodářských důsledcích (krize výrobní, nezaměstnanost, krize finanční) tenkrát tak jasná jako dnes. Zejména se neuvažovalo o krizi finanční a jejích následcích pro soukromé hospodářství a stát“. Je však třeba dodat, že následně se BÚ významně podílel na přípravě zákonů, které pomáhaly stabilizovat bankovní sektor. Nejen z toho důvodu však vyznívá celkové hodnocení BÚ pozitivně, neboť je třeba zohlednit i skutečnost, že zásadním způsobem napomohl potlačení inflačních tlaků a posílení pozice Československa jako státu s pevnou a důvěryhodnou měnou. (srv. např. Půlpánová a Půlpán, 1994)

3 Okolnosti vedoucí k nastavení cedulové banky

Diskuze o ustavení cedulové banky měly poměrně dlouhou historii. Dokonce ještě před samotným převratem se zejména česká politická a hospodářská reprezentace zabývala otázkami fungování hospodářství v předpokládaném nově vzniklém státním útvaru. Na základě shody o tom, že rozhodující úlohu sehrají peněžní a úvěrové vztahy, se prakticky již od léta 1918 začaly objevovat diskuze o budoucím uspořádání měnových a finančních poměrů po vzniku samostatného státu. Jedním z jejich nejaktivnějších iniciátorů byl pozdější ministr financí Alois Rašín, který naléhal na ustavení komise, jež by se řešením těchto otázek zabývala. Komise začala pracovat v září 1918 ve složení: A. Rašín, J. Preiss, V. Pospíšil, B. Franta, F. Pantůček, F. Sís, P. Šámal a J. Scheiner.

Jak však píše V. Pospíšil, již zpočátku: „Bylo vidno z porad komise i z rozprav vedených odbornými členy neformálně mimo schůze, že bude nutno vypořádati se

s různými základními názory na další postup“ (1928, s. 24). I přes rozdílné představy však panovala shoda v tom, že bude nezbytné co nejdříve oddělit bankovky v domácím oběhu od bankovek obíhajících v ostatních nástupnických státech. S výraznějšími námitkami se nesetkal ani návrh na jejich okolkování.

Při jednáních komise byla podle V. Pospíšila velice často diskutována otázka vývoje kupní síly měny (1928, s. 24). Řadu stoupenců měla myšlenka na postupné zhodnocování koruny, propagovaná zejména A. Rašínem, která nacházela zastánce i mimo vlastní komisi. Své stoupence, opět i mimo komisi, měl však také názor na zachování stávající kupní síly spojené se zmírňováním inflačních tlaků, který zastával i V. Pospíšil (tamtéž, s. 25).

Od samotného počátku byly otázky směřování k vytvoření vlastní měny spojeny s diskuzemi o založení centrální banky. Vůbec první návrh na zřízení cedulové banky pocházel z pera Cyrila Horáčka. Předložen byl 13. 12. 1918 (Tisk NSČs č. 167 ex 1918), nestal se však předmětem jednání pro svůj „příliš všeobecný“ charakter“. Nicméně přinesl vyhraněné stanovisko, pokud jde o spor o to, zda by měla být banka vládní institucí či soukromým podnikem. Odpůrci soukromé formy namítali, že stát bude nucen vzdát se své suverenity, přičemž právě jedině stát může zastávat nestranná a objektivní stanoviska. Stoupenci soukromé formy naopak zdůrazňovali, nezřídka s odkazem na hospodaření RUB v průběhu první světové války, možnost zneužití emisní a úvěrové činnosti cedulové banky ve prospěch politických zájmů vlády. Podle Horáčkova návrhu měla být cedulová banka „ústavem veřejným, soukromý zisk vylučujícím“ (Palkovský, s. 6).

Následovala celá řada diskuzí, kterých se účastnili jak politici a přední odborníci v oblasti bankovníctví, tak i vědecké autority. I když vůle založit centrální banku byla společná, objevila se řada dalších otázek týkajících se vhodné doby pro její ustavení, její institucionální podoby, právní formy, vztahu ke státu, organizačního uspořádání, oblastí a forem působení apod. Střetávaly se názory zda, resp. do jaké míry se inspirovat organizací a fungováním Rakousko-uherské banky, jejíž útvary působící na našem území převzal Bankovní úřad ministerstva financí včetně budov, zařízení a hlavně zaměstnanců, kteří měli své zkušenosti s prací pro centrální měnovou autoritu a zavázali se k loajalitě vůči nově vzniklé instituci a novým podmínkám. Posléze převládl názor, že by měla být založena jako soukromá akciová cedulová banka pod silným státním dozorem, oddělená od potřeb financování výkonné státní moci.

Na základě těchto diskuzí vytvořil tehdejší ministr financí Kuneš Sonntág počátkem 20. let rozsáhlou poradní komisi pro přípravu návrhu zákona na ustavení cedulové banky. Zvolený redakční výbor zpracoval usnesení, jehož hlavním bodem bylo navázání měnové jednotky na zlato, takže banka měla být aktivována až po té, co by byl schválen nový měnový zákon odpovídající tomuto požadavku. Cedulová banka měla mít formu akciové společnosti, avšak s možností zestátnění. Pokud jde

o složení akcionářů, měla jedna třetina akciového podílu připadnout státu, ovšem pouze s právem jednoho hlasu, přičemž ostatním akcionářům stačilo k získání jednoho hlasu vlastnictví více než 10 kusů akcií.

Uvedené návrhy byly převzaty do příslušných paragrafů vládní osnovy zákona o cedulové bance. Další zpracování této osnovy bylo výsledkem kompilační činnosti výboru, který revidoval vládní návrh na základě studia předválečných stanov RUB a cedulových bank v Německu a v Belgii. Po schválení komisí zpracovalo ministerstvo financí spolu s BÚ konečnou podobu osnovy, jež se stala základem zákona o akciové bance cedulové, který byl přijat dne 14. dubna 1920 pod č. 347 Sb. z a n. (tzv. bankovní zákon) a byl vyhlášen 21. 5. 1920.

Zákon byl přijat v době, kdy se zdálo, že byl definitivně překonán „rekordní“ pokles koruny na burze v Curychu,² kde po mírném vzestupu z 30 (březen 1919) na 34 (květen 1919) švýcarských centimů za 1 Kč došlo ke kolísavému poklesu, který zaznamenal nejnížší hodnotu v únoru 1920, a to 5, takže během 10 měsíců od května 1919 koruna ztratila téměř 82 % své hodnoty (Žekulin, 1927, s. 46). Deset dní po zveřejnění zákona koruna v Curychu opět klesla a pokračovala v poklesu až do listopadu. Tato nestabilita měla za následek upozadění úvah o založení cedulové banky a v některých případech i kritiku zákona jako příliš úspěchaného.

Působila zde však řada faktorů, které hovořily ve prospěch jejího ustavení, a to jak v zahraničí, tak i domácí provenience. Zahraniční tlaky nabíraly na intenzitě zejména v souvislosti s vyjednáváním o zahraničních půjčkách, při nichž byla cedulová banka jako nezávislá instituce upřednostňována z hlediska jejich splácení před politickým faktorům potenciálně podléhající BÚ. (Kunert, 2013, s. 3-6) Tomu nahrávala i skutečnost, že pozice BÚ ve státní správě a jeho vztah k ní nebyly jednoznačně vymezeny, neboť podle §2 nařízení vlády č. 246/1919 Sb. z. a n. měl BÚ povahu jednak státního úřadu pro oblast správy měny a veřejného pro působení v úvěrové oblasti. (Kunert, 2013, s. 6-8) Dalším faktorem byly snahy některých politiků o ovlivnění činnosti BÚ, které na přelomu listopadu a prosince 1924 dokonce vyústily do diskusí o takovém personálním obsazení bankovního výboru, v němž by byly rovnoměrně zastoupeny politické strany. (tamtéž, s. 8-9)

Tyto faktory spolu se skutečností, že od roku 1922 nastoupila tendence k téměř nepřetržitému posilování koruny a od roku 1923 bylo dosaženo stabilizace kurzu pouze s mírným kolísáním “v hranicích přípustných i pro valuty podložené zlatem” (Žekulin, 1927, s. 53), přičemž se hodnota kurzu na burzách v Curychu a v New Yorku ustálila zhruba na úrovni 15 až 16 švýcarských franků či 2,9 až 3,03 USD za 100 Kč (Horáček, 1928, s. 42). Tyto skutečnosti vytvořily významný impuls pro oživení diskusí o ustavení cedulové banky, a to i přes to, že v dané době nebyl splněn předpoklad o navázání koruny na zlato. To byl jeden z nejvážnějších argumentů odpůrců ustavení cedulové banky, k němuž se družily také pochybnosti

² Ke kótování československé koruny na burze v New Yorku došlo až 17. 4. 1921.

v tom smyslu, že poměry u nás ani v okolních státech nejsou natolik urovnané, aby bylo možné počítat s jejich dlouhodobější stabilizací.

4 Národní banka Československá

Přesto došlo ke změně a doplnění bankovního zákona ve smyslu novely ze dne 23. dubna 1925, č. 102 Sb. z. a n., podle níž byla zřízena Národní banka Československá (dále jen NBC resp. Národní banka) jako „akciová společnost, mající povahu veřejného ústavu, jenž byl státem pověřen, aby spravoval československou měnu a jenž provozuje určité zákonem taxativně stanovené úvěrní obchody.“ (Dvořák – Kopfstein, 1937, s. 61) Akciová jistina 405 mil. Kč byla rozdělena na 120 tisíc nedělitelných, rubropisem převoditelných akcií s nominální hodnotou 3 375 Kč. Třetinu akcií vlastnil stát, hlasovací právo však měl pouze jeden vládní zmocněnec. (Kozák, 1932, s. 46)

Nejvyšším výkonným statutárním orgánem banky byla bankovní rada v čele s guvernérem, kterého na návrh vlády jmenoval prezident republiky, a to na dobu 5 let s možností opětovného jmenování. Guvernér předsedal bankovní radě, která měla 9, resp. 10 členů, z nichž 6 bylo voleno valnou hromadou akcionářů na dobu 6 let, 3 byli jmenováni prezidentem na návrh vlády a desátý člen mohl být kooptován se souhlasem guvernéra na 2 roky. Nemusel jím být československý státní občan a lze dovodit, že jím mohl být např. zástupce finanční skupiny, která by poskytla Československu zahraniční půjčku pro měnové účely. Guvernér a členové bankovní rady jmenovaní prezidentem mohli být na návrh vlády odvoláni, a to bez udání důvodu.

Bankovní rada určovala základní měnovou strategii a vytvářela rámec pro diskontní politiku. Spravovala devizové rezervy, stanovovala základní úvěrové a vkladové podmínky, určovala garanční podmínky pro poskytování eskontních a lombardních úvěrů a při jejich dodržení schvalovala poskytnutí těchto úvěrů peněžním institucím a v některých případech i dalším hospodářským subjektům (Kunert – Novotný, 2008, s. 70). Podle rozhodnutí guvernéra byla bankovní rada rozdělena na tři odbory: valutový, úvěrní a administrativní, pod něž spadala tiskárna bankovek.

Činnost banky řídila a usnesení bankovní rady realizovala obchodní správa, která disponovala samostatným studijním oddělením. V jejím čele stála obchodní rada, jež byla grémiem ředitelů a tajemníků banky v čele s vrchním ředitelem. Nejvyšším kontrolním orgánem banky byl pětičlenný revidující výbor volený valnou hromadou, který dohlížel na vnitřní hospodaření banky a podílel se na přípravě roční bilance. V jeho kompetenci byla i možnost pozastavit výkon rozhodnutí bankovní rady a postoupit ho k posouzení valné hromadě.

Vrchní dozor prováděl vládní komisař případně jeho zástupce; oba byli jmenováni vládou z řad úředníků ministerstva financí. Příslušela mu kontrola dodržování zákonů a stanov a respektování zájmů státu. Mohl se účastnit schůzí všech orgánů

banky s hlasem poradním a vyžadovat od nich zprávy a doklady z jejich jednání. Musel být přítomen při ničení bankovek vyřazených z oběhu. O přijetí jeho námitek rozhodoval pětičlenný rozhodčí soud, složený ze dvou členů jmenovaných vládou a dvou členů jmenovaných bankou, kteří společně jmenovali člena pátého jako předsedu.

Banka přejala všechny úřadovny BÚ a likvidaci jeho obchodů, přičemž k jejich účetnímu převzetí došlo již k 31. 12. 1925. „Pokud tento poměr nebyl upraven již novelou z roku 1925, stalo se tak úmluvou mezi NBČ a státem z 2. února 1927, která zejména zajistila pravidelné splácení státovkového dluhu jakožto hlavního předpokladu příštího měnového zákona“ (Engliš, 1928, s. 47). Jeho výše činila 5,085 mld. Kč a byl na něj vládou vydán zvláštní dlužní úpis týkající se jeho úročení a umořování. To mělo probíhat jednak fixní částkou 110 mil. Kč, z níž minimálně 33 mil. mělo být vynaloženo na nákup zlata pro posílení zlatých rezerv, jednak částkou přesně nespecifikovanou spojenou s výběrem dávky z majetku a z přírůstků na majetku, která činila původně 1/3 výnosu, od 10. 3. 1926 50 %, od 24. 1. 1927 60 % a od 17. 6. 1931 to byla celá vybraná částka (Kozák, 1932, s. 49).

Bance bylo přiděleno výsadní právo na emisi bankovek na dobu 15 let s tím, že byla povinna zajistit zlaté krytí bankovek alespoň z 20 % v době svého vzniku a každý další rok je zvyšovat o 1 %, a to až do uplynutí doby, po kterou jí byla svěřena výsada emise peněz. K bankovkám se připočítávaly žirové účty a odečítal se státovkový dluh. Při nedodržení krytí, byla na nekrytou část uvalena daň, jejímž základem byla reeskontní sazba. Minimální hranice daně byla 5 % (Kozák, 1932, s. 46).

Novela bance dále uložila povinnost udržovat měnový kurz koruny na úrovni dosahované v New Yorku v posledních dvou letech, tedy 2,90 – 3,03 USD za 100 Kč. Za tímto účelem jí bylo svěřeno i devizové hospodářství, které bylo částečně uvolněno již v roce 1924 a následně téměř liberalizováno v letech 1927 a 1928. Před jeho uvolněním byla pověřena kontrolou obchodů se zahraničím a zajišťováním plateb státu.

Dále měla banka pečovat o oběh platidel a jejich fungování. Do její kompetence spadalo poskytování úvěrů obchodu, průmyslu a zemědělství, organizování odúčtovacích zařízení, soustřeďování státních příjmů a hotovostí a evidence obchodních úvěrů v zemi (Dvořák – Kopfstein, 1937, s. 62). Poskytovala také eskontní a lombardní úvěry peněžním ústavům a přijímala přebytky žirových účtů obchodních bank. Na konci dvacátých let svými úvěry přispěla k reorganizaci a sanaci moravských bank a k odvrácení úpadků bank, které se ocitly v problémech. Tím se jí podařilo odvrátit opakování finanční krize z let 1922 – 23, která otrásla důvěrou klientů a stabilitou československého bankovního systému. (Kunert – Novotný, 2008, s. 73)

Relativně krátký časový úsek působení banky v době první republiky, lze rozdělit na tři období. První z nich trvající od uzákonění novely k zákonu o cedulové bance do spojení koruny se zlatem je v literatuře zpravidla označováno jako stabilizační období, a to i přes to, že faktická stabilizační politika byla prováděna již v době fungování BÚ, a to od druhé poloviny roku 1924. Přesto je počátek stabilizačního období spojený s novelou bankovního zákona akceptován, a to především z toho důvodu, že v novele bylo poprvé zákonnou normou pojednáno o peněžní jednotce „obsahové“, neboť bylo bance uloženo, aby udržovala měnový kurz koruny na úrovni posledních dvou let. (Kozák, 1932, s. 43)

Snahy o zhodnocení koruny a o následnou stabilizaci měnového kurzu, které vyvíjel Bankovní úřad, „nebyly žádného zákonného ani jakéhokoliv jiného právního podkladu, k němuž by se formálně tato politika připnula.“ (tamtéž, s. 28) V počátečním období fungování NBČ si koruna i nadále udržovala stabilní kurz z poloviny 20. let a došlo také ke zvýšení zlatých rezerv, které vzrostly do roku 1930 ze 41 na 69 tun měnového zlata (Vencovský, 2001, s. 45). To spolu s uspokojivým hospodářským vývojem vedlo k oživení snah o spojení československé koruny se zlatem, k němuž následně došlo na základě opatření Stálého výboru Národního shromáždění ze 7. listopadu 1929 (č. 166/1929 Sb. z. a n.), tedy nedlouho po krachu na newyorské burze, který předznamenal propuknutí světové hospodářské krize.

Na jeho základě byla Národní banka povinna provádět devizové a zlaté intervence tak, aby udržela zlatý obsah koruny na úrovni 1 Kč = 44,58 mg zlata. Nešlo však o přímou směnitelnost bankovek za zlato, ale o směnitelnost za zahraniční měny, jejichž prodejem bylo možné zlato získat. S tím souvisela i skutečnost, že československé bankovky byly kryty nejen zlatem, ale i devizami za zlato směnitelnými, přičemž v prvním pololetí roku 1930, tedy ještě před tím, než se projeví důsledky propuknutí světové hospodářské krize na československou ekonomiku, dosahovalo zlaté a devizové krytí československé měny 44%, což bylo výrazně více než v ostatních evropských zemích (Vencovský, 2003, s. 61).

Pro stoupence spojení koruny se zlatem bylo jeho dosažení splněním nejvyšší mety, kterou si při jejím formování stanovili. Doba, v níž k němu došlo, však znamenala potvrzení obav jeho odpůrců. Růst ceny zlata v souvislosti s nástupem světové hospodářské krize znamenal růst kupní síly měn, které s ním byly svázány. Proto již v září 1931 zrušila Velká Británie, následovaná řadou dalších zemí a v dubnu 1933 i Spojené státy, navázání své měny na zlato. Vedení Národní banky se však i přes rostoucí kritiku odmítalo před nedávnem dosaženého spojení koruny se zlatem vzdát, a tak byla československá ekonomika v krátkém časovém odstupu konfrontována opětovně s deflačními tlaky.

V souvislosti s tím došlo v následujícím období k poklesu exportu, a to z 20,5 mld. Kč v roce 1929 na 7,3 mld. v roce 1934 a k propadu národního důchodu z 67,6 na

53,3 mld.³ Kč. S tím spojený růst nezaměstnanosti a sociální problémy (Vencovský, 2003, s. 80) vedly k tomu, že se vláda rozhodla proti vůli bankovní rady pro snížení zlatého obsahu koruny, k němuž došlo na základě zákona schváleného 17. února 1934 (č. 25/1934 Sb. z. a n.), a to o jednu šestinou, tedy na 37,15 mg. Na místo guvernéra centrální banky byl po rezignaci V. Pospíšila a po odchodu některých vrcholných funkcionářů banky jmenován guvernérem K. Engliš.

S jeho nástupem došlo v souvislosti s neutěšeným stavem ekonomiky, zhoršením platební bilance a poklesem devizových rezerv také ke změnám v úvěrové politice Národní banky. Zatímco v předchozím období převažovaly eskontní a krátkodobé úvěry, přičemž dlouhodobé úvěry byly poskytovány pouze větším družstevním svazům a korporacím, mohly nyní úvěr získat i jednotlivé podniky, především ty, jejichž výroba byla orientována na export.

Po té, co 26. 9. 1936 devalvovala svou měnu Francie následovaná Švýcarskem, Nizozemím a Itálií rozhodla československá vláda, opět bez účasti Národní banky, o další devalvaci koruny. S dvou a půl letým odstupem tak byl 9. října 1936 přijat další zákon (č. 262/1936 Sb. z. a n.) snižující zlatý obsah koruny na nejméně 30,21 a nejvýše 32,21 mg. Vládním nařízením byl následně obsah zlata stanoven na úrovni 31,21 mg, což znamenalo devalvaci koruny o dalších 16 %. Tento krok sice přinesl mírné oživení exportu a pomoc hospodaření státu, výraznějších výsledků však nebylo vzhledem k mezinárodní situaci dosaženo.

Nebezpečí ze strany Německa vyvolalo snahy o zlepšení technického vybavení československé armády a o vybudování pohraničního opevnění, přijata byla i řada dalších opatření na podporu obrany země. Státní dluh se tak, i přes přebytkové hospodaření vlády ve 2. polovině 20. let, vyšplhal z 32,7 mld. Kč v roce 1929, což představovalo 48 % čistého národního důchodu, na 51,7 mld. Kč, tj. 83 % čistého národního důchodu, na konci roku 1938 (Vencovský, Půlpán aj., 2005, s. 70).

Hrozba německé agrese vyvolala řadu opatření i ze strany Národní banky, která iniciovala pro případ evakuace výstavbu budov na západním Slovensku a hotelových podniků v Rájeckých Teplicích pro potřebu ubytování pracovníků ústředí. Na pobočkách v Banské Bystrici, Ružomberoku, Nitre a Žilině byly vybudovány rozsáhlé bankovní trezory a v Harmanci byla zřízena rezervní tiskárna platidel. (Kunert – Novotný, 2008, s. 78)

Pro úhradu zvýšených výdajů bylo třeba hledat nové zdroje. Od počátku roku 1938 umožnila Národní banka peněžním ústavům lombardovat státní cenné papíry emitované za účelem obrany a vyzbrojování státu. K úhradě zvýšených výdajů bylo využito i uvolnění v oblasti emise peněz, které umožnila přeměna padesátikorunových bankovek na „drobné peníze papírové“ (zákon č. 101/1938

³ Všechny údaje jsou v běžných cenách.

Sb.), prohlášení stokorunových bankovek za státovky⁴ (opatření Stálého výboru č. 179/1938 Sb.) a zvýšení množství drobných peněz v oběhu zpočátku na 200 % a následně pak na 375 % původně zákonem předpokládaného objemu. Přispěly i dary do Fondu na obranu státu, které dosáhly téměř 560 mil. Kč v hotovosti a 630 tisíc v cenných papírech (MF, 1946, s. 62).

Veškeré snahy o posílení obranyschopnosti země se však ukázaly jako zbytečné. Dohoda podepsaná vrcholnými představiteli Německa, Velké Británie, Francie a Itálie 29. září 1938 v Mnichově, na jejímž základě byla postoupena velká část našeho pohraničního území Německu, znamenala počátek faktické likvidace Československa i pracně a za cenu značných obětí vybudovaného původního československého měnového systému.

5 Závěr

Vznik Československé republiky byl pouze prvním krokem k vybudování nového hospodářského celku. Na základě shody o tom, že rozhodující úlohu sehrají peněžní a úvěrové vztahy, se prakticky již od léta 1918 začaly objevovat diskuze o budoucím uspořádání měnových a finančních poměrů. I když vůle založit centrální banku byla společná, objevila se řada otázek týkajících se vhodné doby pro její ustavení, její institucionální podoby, právní formy, vztahu ke státu, organizačního uspořádání, oblastí a forem působení apod. Jejich prvním výstupem bylo přijetí zákona o akciové bance cedulové z dubna 1920. Nestabilita kurzu koruny a složitá domácí i mezinárodní situace měly za následek, že i přes přijetí zákona zůstal nadále Bankovní úřad ministerstva financí institucí, která plnila úkoly cedulové banky, a to až do roku 1926, kdy byla pod tlakem vnějších i vnitřních faktorů na základě novely bankovního zákona z roku 1925 ustavena Národní banka Československá, která zahájila činnost 1. dubna 1926.

Literatura

BAŽANTOVÁ, I., 2005. *Centrální bankovníctví v české historii po současnost: Institucionální pohled*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky č. 4/2005. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.

ČNB, 1996. *Sborník vědecké konference k 70. výročí centrálního bankovníctví v ČR*. Praha: ČNB.

DVOŘÁK, L. S., KOPFSTEIN, V., 1937. Právní forma, správa a obchodní vedení Národní banky Československé. In: *Deset let Národní banky Československé*. Praha: NBČS, s. 61–86.

⁴ Padesátikorunových bankovek bylo v té době v oběhu za 540 mil. Kč, stokorunových za 3,2 mld. Kč. (Kunert a Novotný, 2008, s. 78)

- ENGLIŠ, K., 1928. Bankovní úřad ministerstva financí a Národní banka čsl. In: PIMPER, A., (ed.). *Almanach československého peněžnictví v prvním desetiletí Československé republiky*. Praha: Peněžní sekce všeúřednického odboru Čs. N. D., s. 46–52.
- HORÁČEK, C., 1928. Ve stopách Rašínovy politiky měnové. In: PIMPER, A., (ed.). *Almanach československého peněžnictví v prvním desetiletí Československé republiky*. Praha: Peněžní sekce všeúřednického odboru Čs. N. D., s. 39–43.
- KOZÁK, J., 1932. *Československá finanční politika: nástin vývoje v letech 1918–1930*. Praha-Brno: Orbis.
- KUNERT, J., 2013. Zřizování Národní banky Československé v letech 1920–1926. *Sborník archivních prací*, roč. 63, č. 1, s. 198–200. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV.
- KUNERT, J., NOVOTNÝ, J., 2008. *Centrální bankovníctví v Českých zemích*. Praha: ČNB.
- MF, 1946. *Státní hospodaření za války a po revoluci. Výklad ministra financí Dr. Vavro Šrobára k státnímu rozpočtu na rok 1946 a průvodní zpráva ministerstva financí*. Praha: Ministerstvo financí.
- PALKOVSKÝ, B., 1925. *Národní banka Československá a náprava měny*. Praha: Vesmír.
- POSPÍŠIL, V., 1928. Před desíti lety. In: PIMPER, A., (ed.). *Almanach československého peněžnictví v prvním desetiletí Československé republiky*. Praha: Peněžní sekce všeúřednického odboru Čs. N. D., s. 23–28.
- PŮLPÁN, K., PŮLPÁNOVÁ, S., 1994. Bankovní úřad Ministerstva financí (1919–1926). *Finance a úvěr* [online], roč. 44, č. 8, s. 418–428. [cit. 25.6.2016] Dostupné z: <<http://journal.fsv.cuni.cz/mag/article/show/id/527>>.
- SVOBODA, P., 1937. Správa cedulové banky po stránce osobní. In: *Deset let národní banky Československé*. Praha: NBČS, s. 87–103.
- VENCOVSKÝ, F., 2001. *Měnová politika v české historii*. Praha: ČNB, 2001.
- VENCOVSKÝ, F., 2003. *Vzestupy a propady československé koruny*. Praha: Oeconomica.
- VENCOVSKÝ, F., JINDRA, Z., NOVOTNÝ, J., PŮLPÁN, K., DVOŘÁK, P. aj. 1999. *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha: Bankovní institut.
- VENCOVSKÝ, F., PŮLPÁN, K., a kol., 2005. *Dějiny měnových teorií na českém území*. Praha: Oeconomica.

Koderová, J.: *90 let od založení Národní banky Československé.*

ŽEKULIN, N. S., 1927. *Československá měna od reformy dra. Rašína až do zřízení Československé národní banky.* Praha: Orbis.

ŽEKULIN, N. S., 1928. *Ústřední cedulové banky a peněžní reforma se zřetelem na poměry v Československu.* Praha: Česká národohospodářská společnost.

90 years from the establishment of the Czechoslovak National bank

Jitka Koderová

Abstract:

The article commemorates the 90th anniversary of the foundation of the Czechoslovak National Bank. In the first part the Banking Office of the Ministry of Finance as the first Czechoslovak central monetary authority as well as a predecessor of the Czechoslovak National Bank is characterized. In the second part the circumstances of the establishment of the Czechoslovak National Bank are analyzed. In the last part the Czechoslovak National Bank as the first central bank in our territory is dealt with.

Keywords: Czechoslovak National Bank; Banking Office of the Ministry of Finance; Monetary policy.

JEL Classification: G28, N14.